

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ευχαριστίες	13
Πρόλογος	17
Εισαγωγή	27

Κεφάλαιο 1

Αγωνία για την Ολοκλήρωση

Από την κρίση του 2010 στην Ευρώπη του 2020.....	51
Φεντεραλισμός και Κοινή Ευρωπαϊκή Πολιτισμική Ταυτότητα	63
Σε λειτουργικό αδιέξοδο η Ε.Ε. των 25!.....	77
Συνέντευξη τύπου: Θέσεις της Ευρωπαϊκής Έκφρασης για τη Νίκαια.....	80
Επιχειρηματικότητα και πολιτικό σύστημα στην Ευρωπαϊκή Ένωση.....	90
1996: Η Ευρώπη σε σταυροδρόμι	95
Η υπέρβαση του έθνους-κράτους.....	109
Απολογισμός της Συνόδου Κορυφής του Δουβλίνου της 28.4.1990	
Ποια Ελλάδα και ποια Γερμανία μέσα σε ποια Ευρώπη;.....	111
Η ευρωπαϊκή ενοποίηση και οι αμετανόητοι εχθροί της	120
Η ένωση των δύο Γερμανιών επιταχύνει την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση.....	127
Το Ευρωκοινοβούλιο έχει ουσιαστικές ευθύνες για το μέλλον της Ευρώπης.....	138

Κεφάλαιο 2

Η Ευρώπη και ο κόσμος

Ευρώ, δολλάριο και ευρωατλαντικές σχέσεις	151
Η νέα Ευρώπη στην παγκόσμια οικονομία	176
Ενιαία Αγορά και διεθνής οικονομική πλεύση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας.....	183

Κεφάλαιο 3

Ευρωπαϊκή Οικονομία

Γαλλικά μαθήματα ευρωπαϊκής πολιτικής οικονομίας.....	197
Ώρα για περισσότερη Ευρώπη	200
Η αλήθεια για την ΟΝΕ.....	203
Νομισματική Ένωση: Η αρχή μιας καινούργιας εποχής	213
Σκηνές από το σενάριο για τη μετάβαση στο ενιαίο νόμισμα	
Economic and monetary outlook for Europe 2000	222
Η πολιτική διάσταση της ενιαίας ευρωπαϊκή αγοράς.....	229
Η ενιαία ευρωπαϊκή αγορά αναπτυξιακή διέξοδος για την ευρωπαϊκή οικονομία	241
Ευρωπαϊκή Ένωση. Τα κλειδιά	249
Νέα συναίνεση στην Ευρώπη.....	251

Κεφάλαιο 4

Η Ευρώπη και η Ελλάδα

Το δίλημμα του εξευρωπαϊσμού.....	260
Η πορεία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και η Ελλάδα.....	271
Μπούμεραγκ η είσοδος στην ΟΝΕ αν δεν πετύχουμε εκσυγχρονισμό των δομών	278
Οι ευρωπαϊκές επιλογές των ελληνικών κομμάτων.....	284
Η ΕΟΚ και η Ελλάς	289

Κεφάλαιο 5

Η Ευρώπη και η Τουρκία

Η Ευρωπαϊκή Ένωση και η Τουρκία	301
Χρηματοδοτικές σχέσεις Ευρώπης-Τουρκίας.....	328
Η νέα τάξη πραγμάτων της τελωνειακής ένωσης	334
Η Τουρκία κρούει τη θύρα της ΕΟΚ.....	338

Κεφάλαιο 6

Η Ευρώπη και οι περιφέρειες

Οι χρηματοδοτικοί πόροι της ευρωπαϊκής περιφερειακής πολιτικής και το μέλλον τους.....	349
La contribution de la Banque Européene d'Investissement au développement régional.....	358
Το μέλλον της οικονομικής και κοινωνικής συνοχής	367
Οι πόροι για τις περιφέρειες και η αναπτυξιακή διαδικασία	371
Από την Ευρώπη των κρατών στην Ευρώπη των περιφερειών	375

Παράρτημα

Ευρωπαϊκή Έκφραση

Θέσεις για διάφορα ζητήματα ευρωπαϊκής επικαιρότητας. Επιλεκτικό δείγμα δραστηριότητας μίας πρότυπης πολυδιάστατης ΜΚΟ	391
--	-----

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα (1981) υπήρξε το σημαντικότερο γεγονός της νεοελληνικής ιστορίας από την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους (1831).

Στην ενδιάμεση πολιτική μας ιστορία μπορούμε να διακρίνουμε ευάριθμες ιστορικές κορυφώσεις. Η Συνθήκη του Βερολίνου (1878) προσέθεσε στη μικρή ακόμη μετεπαναστατική Ελλάδα, μετά τη δωρεά των Ιονίων Νήσων από την Αγγλία το 1864, τον ζωτικό οικονομικό χώρο της Θεσσαλίας (1881). Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου αργότερα (1913) επικύρωσε τις κατακτήσεις των βαλκανικών πολέμων και έφερε τη νεότερη Ελλάδα πολύ κοντά στη σημερινή της έκταση και μορφή. Η θνησιγενής, όπως εκ των υστέρων σύντομα αποδείχθη, Συνθήκη των Σεβρών (1920), επανασυνέδεε ευθέως τη νεότερη Ελλάδα με τη γεωπολιτική κληρονομιά της ύστερης Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Η Συνθήκη της Λωζάννης (1923) έμελλε τελικά να αποδειχθεί ο διπλωματικός τίτλος ύπαρξης της σημερινής Ελλάδας, στην τελική και οριστική μορφή που ο Ελευθέριος Βενιζέλος επέτυχε τελικά να διασφαλίσει. Η προσθήκη των Δωδεκανήσων, με τη Συνθήκη των Παρισίων του 1947, αποτέλεσε την ολοκλήρωση της Λωζάννης, με την οποία η Ελλάδα αξιώθηκε μεταπολεμικά να τιμηθεί από τους νικητές συμμάχους της για την πολυτίμη συμβολή της στον αγώνα κατά του φασισμού.

Η ευρωπαϊκή ένταξη της χώρας, που ξεκίνησε ως πολιτική πρωτοβουλία του Κων. Καραμανλή στα τέλη της δεκαετίας του '50 για να κληματωθεί θεσμικά σε πρώτο βαθμό με τη Συμφωνία Συνδέσεως του 1961 και για να ολοκληρωθεί, μετά τη μεταπολίτευση του 1974, ως πλήρης ένταξη το 1981, υπήρξε μιας εντελώς άλλης τάξης και σημειολογίας εθνική επιτυχία. Μια κατά χίλια σχεδόν χρόνια αναδρομική, καθυστερημένη από την εποχή των Κομνηνών αυτοκρατόρων επιλογή, που ενέτασσε οριστικά την Ελλάδα στην Ευρώπη, σ' αυτή τη σύγχρονη

διευρυμένη μορφή και εκδοχή της ρωμαϊκής, ρωμαιογερμανικής για την ακρίβεια, αυτοκρατορίας, που αποτελεί σήμερα η Ευρωπαϊκή Ένωση.

Ως απόλυτη πολιτική προτεραιότητα της μεταπολεμικής και μεταπολιτευτικής συντηρητικής και κεντρώας παράταξης από κοινού, η ένταξη της Ελλάδας στην Ευρώπη υπήρξε η αστική εκείνη στρατηγική επιλογή που αφενός επιβεβαίωνε ένα μακροχρόνιο ιστορικό κεκτημένο νεοεθνικού προσανατολισμού από τα μέσα του 18ου αιώνα, αφετέρου εξασφάλιζε στο κατά δύναμη την επιβίωση μιας μικρής, αβέβαιης και πολυτάραχης κοινωνίας της ευρωπαϊκής νοτιοανατολικής περιφέρειας μέσα στην ευρύτερη ευρωπαϊκή συσπείρωση. Ουδεμία χωρεί αμφιβολία ότι η επιλογή αυτή ήταν η μόνη σωτήρια διέξοδος σε μια ιστορική εποχή μετάβασης από μια συγκεκριμένη ιστορική φάση της καπιταλιστικής ανάπτυξης (ύστερος βιομηχανικός καπιταλισμός) σε μια νέα, περισσότερο αβέβαιη και ανταγωνιστική εποχή (μεταβιομηχανική - χρηματοπιστωτική), η οποία συμπορευόταν ιστορικά με τον τερματισμό της ψυχροπολεμικής περιόδου και με την επικράτηση μιας ιδεολογικής μονοδρόμησης των κοινωνιών σε επίπεδο οικουμενικό.

Χωρίς να θέλει κανείς να επιχειρήσει εδώ έναν άκαιρο ιστορικό αναλογισμό - αναστοχασμό αυτής της εύστοχης ιστορικής επιχείρησης, ούτε, πολύ περισσότερο, να προβεί σε πρόωρο οικονομικό και πολιτικό απολογισμό, δεν πρέπει να παραλείψει να υπενθυμίσει ότι, αυτό που η γενιά του 2000 απολαμβάνει σήμερα ως αυτονόητο πολιτικό αγαθό, αποτελεί τον ώριμο πολιτικό καρπό μιας μακράς και επίμονης προσπάθειας. Η υπερτριακονταετής πολιτική διαδρομή που οδήγησε στην Ευρώπη δεν υπήρξε ούτε ανώδυνη ούτε περιπατητική. Αντίθετα, πέρασε από συγκρούσεις και διλήμματα, σηματοδεύτηκε από απογοητεύσεις και παλινωδίες, με κρίσιμότερες καμπές την περίοδο της δικτατορίας (1967-1974), όπου το καθεστώς της ελληνοευρωπαϊκής σύνδεσης είχε τεθεί μονομερώς σε αναστολή, και την περίοδο 1974-1984, όταν η μεταπολιτευτική επαναστοχοθέτηση της ενταξιακής προοπτικής αμφισβητήθηκε έντονα από το ανερχόμενο σε βάρος της παραδοσιακής κεντρώας και φιλευρωπαϊκής παράταξης ΠΑΣΟΚ μέχρι την τελική και οριστική αναδίπλωση του τελευταίου σε φιλοευρωπαϊκές θέσεις το 1985.

Στη μακρά αυτή διαδρομή, αλλά και κατόπιν, μέχρι την τελική ένταξη της χώρας στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ) το 1999, η ευρωπαϊκή προοπτική λειτούργησε για ένα σημαντικό κομμάτι

της ελληνικής κοινωνίας ως η νέα μεταπολεμική Μεγάλη Ιδέα. Η Μεγάλη Ιδέα για την επιβίωση ενός μικρού και μοναχικού έθνους στον σύγχρονο κόσμο, για την οικονομική του ανάπτυξη και για την πολιτισμική του επαναστοίχωση. Ως αναδιοργανωτικός και εμψυχωτικός μεγαλοϊδεατισμός νοσηματοδότησε τη ζωή όληων εκείνων, ιδιαίτερα των νεότερων, που στην ευρωπαϊκή προοπτική έβλεπαν όχι μόνο την ολοκλήρωση ιστορικών προσπαθειών και διεκδικήσεων αλλά κυρίως την ελπίδα για διεύρυνση των βιοτικών και των πολιτισμικών τους οριζώντων.

Στην έγκαιρη και καταφανώς εσπευσμένη Συμφωνία Σύνδεσης της Ελλάδας με την Ευρωπαϊκή Κοινότητα (1961), η πρώτη μεταπολεμική γενιά έβλεπε την ανοικτή προοπτική οικονομικής συμπόρευσης της αγροτικής ελληνικής οικονομίας με μια ευρύτατη αναπτυσσόμενη κοινή αγορά που θα εξασφάλιζε στην Ελλάδα αυτόματα τοποθέτηση των αγροτικών της πλεονασμάτων και σημαντικές εισοδηματικές ενισχύσεις για τους έλληνες παραγωγούς. Η μονοσήμαντη αυτή οπτική υπήρξε μάλλον μία από τις πρώτες εθνικές παρεξηγήσεις που η ελληνική οικονομία εξακολουθεί να πληρώνει μέχρι σήμερα. Πολύ λιγότεροι υπήρξαν εκείνοι που συνειδητά προσέβλεπαν στη συμπόρευση προς την απώτερη πολιτική ενοποίηση της μεταπολεμικής Ευρώπης, ως μια λυτρωτική για το έθνος προοπτική.

Η συμπυκνωμένη ουσία του πολιτικού σκεπτικού για τη σύνδεση της Ελλάδας με την ΕΟΚ ήταν ότι, μέσα στην εκ των προτέρων (1949) δεδομένη ομπρέλα ασφαλείας του Συμφώνου Βορείου Ατλαντικού (NATO - 1941), η ελληνική οικονομία συνδεόταν αναπτυξιακά από την αφετηρία της με ένα τεράστιο εν τη γενέσει του διεθνές οικονομικό συγκρότημα, οι απώτερες πολιτικές προοπτικές του οποίου αποτελούσαν μια πρόσθετη εγγύηση ασφάλειας για το ελληνικό πολιτικό μέλλον. Ότι και αν προσθαφαιρέσει στη συνέχεια η πολιτική ιστορία της νεότερης Ελλάδας από το ιστορικό ενεργητικό του Κωνσταντίνου Καραμανλή, η οξυδερκής πρωτοβουλία του για την άμεση σύνδεση της χώρας με την τότε Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ), όπως και η συνεπέστατη στη συνέχεια μεταπολιτευτική επιμονή του για την ολοκλήρωση της αρχικής του επιτυχίας με την έγκαιρη τελική ένταξη (1981), η επιλογή αυτή θα παραμείνει η μεγαλύτερη προσωπική συμβολή του στην ιστορία της νεότερης Ελλάδας.

Η σπουδή του Κων. Καραμανλή να επιτύχει μετά τη μεταπολίτευση

του 1974 ταχεία και πλήρη ένταξη της χώρας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, σε μεμονωμένη βάση αξιολόγησης, ώστε να επικρατήσουν των οικονομικών τα πολιτικά κριτήρια αξιολόγησης και με αυτό τον τρόπο να επισπευσθεί η οριστική ένταξη, έστω και εις βάρος της τεχνοκρατικά ενδεικνυόμενης οικονομικής προετοιμασίας, την πολιτική εκείνη περίοδο υπήρξε απόλυτα δικαιολογημένη. Πρώτον, ο Κων. Καραμανλής έβλεπε την ένταξη της Ελλάδας στην Ε.Κ. ως πρώτιστα πολιτική εγγύηση για μια νεαρή και, για πρώτη φορά στην ιστορία της, ανοιχτή δημοκρατία. Δεύτερον, στη δεκαετία του '70 η τουρκική απειλή είχε προσλάβει ιδιαίτερη οξύτητα. Συνέτρεχαν επομένως σοβαρότατοι λόγοι ασφαλείας για μια χώρα που, κάτω ακριβώς από την πίεση της τουρκικής απειλής στο Κυπριακό, είχε πρόσφατα παρασυρθεί στο ολίσθημα να θέσει εαυτήν, διαμαρτυρούμενη για την εισβολή της Τουρκίας στη Βόρεια Κύπρο, εκτός του συμμαχικού αμυντικού πλαισίου του ΝΑΤΟ. Επιπλέον, ενώ η Τουρκία κατά την περίοδο της δικτατορίας των συνταγματαρχών είχε επιδιώξει να επωφεληθεί από το πάγωμα των ελληνοευρωπαϊκών σχέσεων για να προωθήσει έτσι τη δική της σχέση με την Ε.Κ., κατά τη δεκαετία του '70 τα πράγματα είχαν αντιστραφεί. Οι ευρωτουρκικές σχέσεις είχαν, για πολιτικούς και οικονομικούς λόγους, διαταραχθεί. Η Ελλάδα επομένως έπρεπε να διατηρήσει οπωσδήποτε το διπλωματικό πλεονέκτημα και να επωφεληθεί το ταχύτερο από την ευνοϊκή αντιστροφή των συνθηκών. Έπειτα, η αξιολόγηση της ελληνικής περίπτωσης δεν έπρεπε με κανένα τρόπο να συσχετιστεί με τις υποψηφιότητες των εξίσου νεόκοπων δημοκρατιών της Ισπανίας και της Πορτογαλίας. Σε παρόμοια περίπτωση η απαίτηση από την Ε.Κ. για προηγούμενη από κοινού εκπλήρωση των οικονομικών προϋποθέσεων ένταξης θα μπορούσε να οδηγήσει σε επικίνδυνες για την Ελλάδα καθυστερήσεις. Υπήρχε τέλος και ένας πρόσθετος σοβαρός εσωτερικοπολιτικός λόγος: Να προληφθεί η πιθανότητα ανόδου μετά το 1977 του ριζοσπαστικού και ρητορικά αντιευρωπαϊκού ΠΑΣΟΚ στην εξουσία, πριν από την ευόδωση των διαπραγματεύσεων για την ένταξη. Το ενδεχόμενο αυτό θα μπορούσε να οδηγήσει την αποφασισμένη ευρωπαϊκή τροχιοδρόμηση της χώρας σε σοβαρές και πιθανόν μοιραίες πολιτικές περιπλοκές.

Η ιστορική απόφαση του Κων. Καραμανλή σύντομα εδικοιώθη. Οι επιγενόμενες κυβερνήσεις του Ανδρέα Παπανδρέου πορεύτηκαν στη συνέχεια στα βήματα της ευρωκοινοτικής νομιμότητας. Μετά από μια δύσκολη πρώτη περίοδο προσαρμογής (1981-1984), η δεύτερη κυ-

βέρνηση Α. Παπανδρέου (1985-1989) επέδειξε ραγδαία συμβατοποίηση στην ενδοευρωπαϊκή της πολιτεία. Η μεταστροφή αυτή άρχισε παρά τα να αποφέρει και τα πρώτα θεαματικά οικονομικά αποτελέσματα προς όφελος της ελληνικής οικονομίας, ως καρπούς μιας ενεργού και μαχητικής συμμετοχής στους ευρωπαϊκούς μηχανισμούς περιφερειακής κατανομής των διαρθρωτικών κονδυλίων (Μεσογειακά Προγράμματα - Α' πακέτο χρηματοδοτικής υποστήριξης Ντελόρ).

Η απόλυτη όμως ολοκλήρωση της ενταξιακής διαδρομής επισυνέβη επί των διαδόχων κυβερνήσεων Κων. Σημίτη (1995-2004). Κατά την πρώτη και δημιουργικότερη θητεία του Κ. Σημίτη (1995/1996-2000), η ελληνική κυβέρνηση, υπό την καθοδήγηση ενός μεθοδικά προετοιμασμένου, αποφασισμένου και αταλάντευτα προσηλωμένου στους ευρωπαϊκούς στρατηγικούς στόχους του πρωθυπουργού, απεδύθη σε μια συστηματική προσπάθεια εθνικού εκσυγχρονισμού και ταχύρρυθμης προσαρμογής της ελληνικής οικονομίας στα αυστηρά κριτήρια-στόχους της Συνθήκης του Μάαστριχτ (1992), ώστε η Ελλάδα να ενταχθεί το 1999 με το πρώτο κύμα χωρών στον σκληρό πυρήνα της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης (ΟΝΕ) και να ανήκει σήμερα μεταξύ των κρατών μελών του Eurogroup. Είναι λυπηρό ότι από τότε, και με την είσοδο της χώρας μας στον ασφυκτικό 21ο αιώνα του αδυσώπητου παγκοσμιοποιημένου ανταγωνισμού, εξανεμίστηκε πρόωρα η δημιουργική εκείνη εκσυγχρονιστική ορμή και πνοή της δεκαετίας του '90. Τους υψηλούς εκσυγχρονιστικούς στόχους εκείνης της περιόδου είχα και εγώ, από τον προμαχώνα της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων (ΕΤΕπ) στο Λουξεμβούργο, το προνόμιο να υπηρετήσω.

Από την πρώτη στιγμή της προσωπικής ενασχόλησής μου με τα κοινά, στα ώριμα φοιτητικά μου χρόνια (1970-1975), το προσωπικό μου ιδεολογικό engagement με την ευρωπαϊκή υπόθεση υπήρξε ενθουσιώδες και ανεπιφύλακτο. Η προπολεμική αστική παράδοση της οικογενείας μου και η θύραθεν μορφωτική - θεωρητική μου υποδομή, μου έδωσαν από νωρίς τη δυνατότητα να εντάξω στους νεανικούς μου προβληματισμούς την Ευρώπη ως χώρο πολιτικού και πολιτισμικού γίγνεσθαι. Ανήκα σε εκείνους που είχαν αντιληφθεί από ενωρίς τις δυνατότητες που διάνοιγε για τη δική μου μεταπολιτευτική γενιά η προοπτική της μελλοντικής ολοκληρωμένης ενσωμάτωσης της Ελλάδας στην Ευρώπη. Η πρώιμη τριβή από τα μα-

θτικά μου χρόνια με την ευρωπαϊκή ιστορία, ο εξίσου πρώιμος προσανατολισμός μου για μεταπτυχιακές αργότερα σπουδές φιλοσοφίας στην Ευρώπη και ιδιαίτερα στη Γερμανία (ήμουν νέος και διατελούσα υπό «κακές» επιρροές), στερώσαν μέσα μου πρωθύστερες ευρωπαϊκές πεποιθήσεις, αν όχι ευρύτερα κοσμοπολίτικες. Για τις τελευταίες περισσότερο αισθάνομαι ότι ευθύνονται οι αρχαίοι έλληνες φιλόσοφοι που απέτρεψαν ασίγηστο γυμνασιακό μου πάθος. Για τις πρώτες δεν ήταν παντελώς άμοιρη η οικογενειακή, σχεδόν συγγενική εγγύτητα της πατρικής καταγωγής μητέρας μου με την οικογένεια των αείμνηστων Δημ. Γούναρη και Παν. Κανελλόπουλου. Αυτού του τελευταίου ευρωπαίου ευαγγελιστή το πολυδιαβασμένο ιστορικό σύγγραμμα «Ιστορία του ευρωπαϊκού πνεύματος» είχα από μικρός αφομοιώσει σε όλες τις εκδόσεις του, από την πρώτη μονότομη έκδοση της κατοχικής περισυλλογής του συγγραφέα, το 1942 στις εκδόσεις «Αετός».

Πατρική φιλική σχέση αλλή και εκλεκτική στη συνέχεια συγγένεια με συνέδεσε νωρίς με τον αείμνηστο επίσης Κων. Δ. Τσάτσο, όπως και με τον αδελφό αυτού διαπρεπή πολιτειολόγο θεμιστοκλή, που ευτύχησα μάλιστα να έχω καθηγητή στο Πανεπιστήμιο Αθηνών τα τελευταία χρόνια των νομικών σπουδών μου, στα θλιβερά μεν, αλλή ευνοϊκά για τη μάθηση χρόνια της δικτατορίας. Πέραν της πατρικής φιλίας, με τον θεμιστοκλή Τσάτσο με συνέδεσε στενά η κοινή μας φιλοσοφική προτίμηση για τον μεγάλο γερμανό ιδεαλιστή φιλόσοφο Έγκελ (Hegel), στη σκοτεινή φιλοσοφική σκέψη του οποίου είχα από μόνος μου ενωρίτερα προσελκυστεί. Ο σχετικά πρόωρος θάνατος του θεμιστοκλή Τσάτσου επέδρασε καταλυτικά στον τελικό προσανατολισμό των σπουδών μου από την πολιτειολογία και το συνταγματικό δίκαιο προς την πολιτική επιστήμη. Με τον θάνατό του έχασα τον πνευματικό Μέντορα που με ενεθάρρυνε στην εκπόνηση διδακτορικής διατριβής με θέμα, διατυπωμένο από εμένα τον ίδιο με βάση τις προσωπικές πνευματικές προτιμήσεις μου, *Η ιστορική θεμελίωση της πολιτειολογίας του Εγέλου*. Εκ των υστέρων έχω πικρά μετανοήσει που οι πολιτικοί πειρασμοί της μεταπολίτευσης με αποπροσανατόλισαν από τις αρχικές ακαδημαϊκές μου επιλογές και με εξέτρεψαν σε μάταιες πολιτικές ενασχολήσεις.

Ο έτερος ευρωπαίος καθηγητής μου υπήρξε ο εξίσου αείμνηστος καθηγητής της φιλοσοφίας στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και γλυκός, καθότι πονεμένος άνθρωπος, Ιω. Θεοδωρακόπουλος, του οποίου τα μαθήματα και τα φροντιστήρια για τον Πλάτωνα παρακο-

λουθούσα ανελλειπώς, παράλληλα με το εντελώς διαφορετικό κλίμα διδασκαλίας των μαθημάτων του, επίσης καθηγητή της φιλοσοφίας στο εν Αθήνησι και πρώτου εισηγητή στην Ελλάδα της φιλοσοφίας του οντολόγου γερμανού φιλοσόφου Μ. Χάιντεγκερ (M. Heidegger), Δημ. Κουτσογιαννόπουλου.

Στο σημείο αυτό αισθάνομαι την ανάγκη να κάνω μια οδυνηρή παρέκβαση για κάτι που χρόνια μέσα μου με βασανίζει. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η ελληνική λεγόμενη σχολή της Χαϊδελβέργης (κυρίως Κ.Δ.Τσάτσος, Ιω. Θεοδωρακόπουλος και, με κάποια αισθητή διαφοροποίηση, Παν. Κανελλόπουλος) λειτούργησε ενεργά παιδαγωγικά-κατηχητικά για τρεις τουλάχιστον γενιές νέων ελλήνων, από τον μεσοπόλεμο μέχρι τα χρόνια της μεταπολίτευσης. Η σχολή αυτή άσκησε ισχυρή διανοητική και ιδεολογική επιρροή στις γενιές των μαθητών της. Η ευρωπαϊκή της κατήχηση υπήρξε όντως αποδοτική. Η σχολική τους όμως πανεπιστημιακή καθήλωση σε φιλοσοφικούς αναχρονισμούς και η αναλλοίωτη έως και αδιάλλακτη ως το τέλος εμμονή τους σε αναχρονιστικά και μάλιστα περιθωριακά (ακόμα και για την εποχή τους) φιλοσοφήματα των ουραγών του γερμανικού παιδαιοϊδεαλισμού δεν μπορεί να θεωρηθεί απολογιστικά εποικοδομητική για τη φιλοσοφική και ιδεολογική οικοδόμηση της μεταπολεμικής ελληνικής νεότητας. Ο φιλοσοφικός αντικομμουνισμός τους (Πλατωνισμός - Χριστιανισμός - Νεοκαντιανισμός) στάθηκε, για τα μεταπολεμικά τουλάχιστον χρόνια, ένα αντιδραστικό φροντιστήριο, ένα σκοταδιστικό μείγμα φιλοσοφικής και ιδεολογικής διδασκαλίας που υπονόμωσε τη διανοητική ετοιμότητα της συντηρητικής παράταξης συνολικά και συνετέλεσε τα μέγιστα να στερηθεί κριτικής άσκησης του νου και πραγματολογικών παραστάσεων, αναγκαίων για την πληρέστερη κατανόηση της μεταπολιτευτικής εποχής, ένα μεγάλο μέρος της ελληνικής νεότητας που προοριζόταν για τη μελλοντική ηγετική στελέχωση της κοινωνίας. Το πράγμα καθίστατο ακόμη επαχθέστερο, αν ληφθεί υπόψη ότι η διανοητική αυτή καθηγεμόνευση στη συντηρητική ελίτ των μεταπολεμικών διανοουμένων συνοδευόταν κατά το μεγαλύτερο διάστημα από τη σκοταδιστική επίσης ηγεμονία στο Διδακταλείο Μέσης Εκπαίδευσης και στην ιδεολογική καθοδήγηση του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας του Κων. Γεωργούλη, διακεκριμένου κατά τα άλλα διδασκάλου και ελληνιστή.

Οι αδυναμίες από τη μακροήμευση του πιο πάνω αστερισμού φιλοσοφικής-ιδεολογικής επικυριαρχίας στη συντηρητική υπερδομή κατε-

δείχθηκαν ανάγλυφα στην αναμέτρηση με τον τραχύ μεταπολιτευτικό ιδεολογικό διάλογο, όπου ο κεντρώος και ο συντηρητικός πολιτικοϊδεολογικός αντίλογος απέναντι στον κομματικό χυδαιομαρξισμό, που είχε μεταδικτατορικά επικρατήσει στα καταπονημένα και καθαρτηριαζόμενα ελληνικά πανεπιστήμια, υπήρξε εμφανώς ανεπαρκής. Πτωχός σε εύρος θεωρητικής ενημέρωσης και γενικότερα υποτυπώδης. Θα προχωρήσω ακόμη περισσότερο, για να ισχυριστώ ότι η ευρύτερη ανεπάρκεια πολιτικού προσωπικού που χαρακτηρίζει μεταπολιτευτικά τη συντηρητική παράταξη μέχρι το θλιβερό και αξιοδύκρυτο σήμερα, δεν ήταν και δεν είναι άσχετη με τον εξεζητημένο «πολυτελή» σκοταδισμό, ειδικότερα του Κων. Τσάτσου, ο οποίος ληιτούργησε ως πολιτικός διδάσκαλος και μέγας ιδεολογικός ποντίφιξ για τρεις τουλάχιστον γενιές ελληνικών πολιτικών μέχρι το τέλος του 20ού αιώνα.

Οφείλω να εξαιρέσω από την αυστηρή πιο πάνω κριτική τον Παν. Κα-νελλόπουλο. Και τούτο όχι από συναισθηματική μεροληψία. Αντίθετα, για τις περισσότερες πολιτικές πράξεις του (αλλά και παραλείψεις) είμαι συνήθως απέναντί του εξίσου αυστηρός. Οφείλω όμως να τον εξαιρέσω για τον απλούστατο λόγο ότι αυτός προσωπικά δεν υπήρξε ποτέ φορέας άγονης φιλοσοφικής αδιαλλαξίας. Ίσως το ελάττωμά του, που πολιτικά του εκόστισε τα μέγιστα, να υπήρξε ακριβώς η γενικότερη ανεξάντλητη επιείκεια που συνεβάδιζε με τον μαλακό του χαρακτήρα. Δεν ήταν φτιαγμένος για την ίντριγκα και για τις συγκρούσεις. Η εξοικείωσή του με την υπαρξιστική φιλοσοφία του Καρλ Γιάσπερς (Karl Jaspers) και η ειλικρινής φιλοσοφική του αγωνία για το αύριο, τον καθιστούσε ακροατή πάντοτε ευήκοο και φιλοσοφικά πάντοτε ανοιχτό. Η επιστημονική του εξάλληλου ιδιότητα ως κοινωνιολόγου τον είχε φέρει σε στενή επικοινωνία με τον ακαδημαϊκό μαρξισμό και τα κυρίαρχα κοινωνικά ρεύματα του 20ού αιώνα που οι υπόλοιποι χαιδελβεργιανοί επέμεναν επιδεικτικά να αγνοούν. Κυρίως όμως, και σε σχέση με το αντικείμενο του ανά χείρας βιβλίου, που είναι η αγωνία για την Ευρώπη, δεν πρέπει εδώ να αποσιωπηθεί η συνάφειά του με τον επίκαιρο ευρωπαϊκό προβληματισμό της εποχής του και η ενεργός πρωτοπορία του απέναντι άλλων ελληνικών πολιτικών, σε σχέση πάντα με τις τρέχουσες μεσοπολεμικές και μεταπολεμικές εξελίξεις της ευρωπαϊκής υπόθεσης, τις οποίες προσεκτικά παρακολουθούσε.

Μετά τον Ελευθέριο Βενιζέλο, ο οποίος υπήρξε ιστορικά ο πρώτος επίσημος έλληνας συνομιλητής, αρχικά του ίδιου του κόμπος Ρίχαρντ

Κουντενχόβε-Καλλιέργη το 1930 και στη συνέχεια του Αριστίντ Μηριάν, για τη συμμετοχή της Ελλάδας στην οραματική τότε «Πανευρώπη» (με την εξαιρετικά μάλιστα τολμηρή πρόταση, η συμμετοχή της Ελλάδας στην «Πανευρώπη» να συνεξαρτηθεί με τη συμμετοχή και της κεμαλικής Τουρκίας), ο Παν. Κανελλόπουλος υπήρξε ίσως ο πρώτος έλληνας πολιτικός που, ως εκπρόσωπος της Ελλάδας του μέλλοντος, της Ελλάδας που θα προέκυπτε μετά την απελευθέρωση της χώρας από τη γερμανική κατοχή, είχε την ευκαιρία, μεσούντος του πολέμου (1942-43), να αναπτύξει ευρύτερα τις απόψεις του για μια μεταπολεμική Ενωμένη Ευρώπη, στην οποία θα συμμετείχε αυτοδικαίως και η Ελλάς. Το έκανε σε συνομιλία του στο Λονδίνο με τον υφυπουργό Εξωτερικών της μαχόμενης Μεγ. Βρετανίας σερ Ορμ Σάρτζεντ, στο Φόρεϊν Όφισ (Οκτώβριος του 1942 και Ιανουάριος 1943). Η συζήτηση έλαβε χώρα στα πλαίσια ευρύτερων διπλωματικών συζητήσεων που καθοδηγούσε τότε το Λονδίνο σχετικά με το ενδεχόμενο συγκρότησης μιας μεταπολεμικής «Ομοσπονδίας των Βαλκανίων», πυρήνας της οποίας έμελλε να ήταν η «Ελληνογιουγκοσλαβική Ένωση» που είχε συζητηθεί τον Ιανουάριο του 1942 επίσης στο Λονδίνο με τους πρωθυπουργούς της Ελλάδας και της Γιουγκοσλαβίας Εμμανουήλ Τσουδερό και Σλόμπονταν Γιαννόβιτς. Κατά τις συζητήσεις εκείνες ο Παν. Κανελλόπουλος είχε, με τον ενθουσιασμό που πάντοτε τον χαρακτήριζε όταν μιλούσε για τις σχέσεις της Ελλάδας με την Ευρώπη, αντιπροτείνει μεταπολεμικό σχέδιο για μια ομοσπονδιακή δυτική Ευρώπη, με πρωτοβουλία της ίδιας της Μ. Βρετανίας, που θα εναρμονιζόταν με τρεις περιφερειακές ολοκληρώσεις (Κεντροανατολική Ευρώπη, Βαλκάνια και Ανατολική Μεσόγειο).

Τις ομοσπονδιακές του απόψεις για μια μεγάλη ενωμένη μεταπολεμική Ευρώπη επανέλαβε κατά τον ίδιο κύκλο συνομιλιών και σε άλλους εξέχοντες συνομιλητές του, πολιτικούς και διανοούμενους, φιλοξενούμενους τότε στο μαχόμενο Λονδίνο. Μεταξύ αυτών ιδιαίτερο ενδιαφέρον προσέλαβαν οι συζητήσεις με τον τότε πρωθυπουργό της εξόριστης πολωνικής κυβέρνησης, ένδοξο στρατηγό Σικόρσκι, ο οποίος αποτελούσε πρόσωπο-κλειδί για τη συγκρότηση μιας ομοσπονδίας κρατών της Κεντροανατολικής Ευρώπης μετά τη λήξη του πολέμου, καθώς και τον πρωθυπουργό της Τσεχοσλοβακίας Γιαν Μάζαρικ¹.

1. Τα περισσότερα απ' όσα επικαλούμαι στη συγκεκριμένη παράγραφο προέρχονται από προσωπικές συζητήσεις με τον αείμνηστο Παν. Κανελλόπουλο, στον οποίο είχα κατ' επα-

Δεν μπορεί να αντισταθεί στον πειρασμό να υποθέσει κανείς ότι ο Παν. Κανελλόπουλος, αντιπρόεδρος της κυβέρνησης Κων. Καραμανλή που έκρινε την αποφασιστική ευρωπαϊκή επιλογή της χώρας (1958-61), μαζί με άλλες διακεκριμένες προσωπικότητες του δημοσίου βίου, της ελληνικής διπλωματίας και της ελληνικής πολιτικής ζωής, όπως ο Παναγιώτης Πιπινέλης (υπουργός Εμπορίου στην τελευταία κυβέρνηση Κων. Καραμανλή 1961-63 και μετέπειτα επ' ολίγον «ανακτορικός» πρωθυπουργός), ο φιλελεύθερος βουλευτής Λέων Μακκάς, ο νεαρός τότε οικονομολόγος Γιάγκος Πεσμαζόγλου (επικεφαλής κατόπιν της επιτροπής διαπραγματεύσεων για τη συμφωνία σύνδεσης, 1959-61, ως υποδιοικητής της Τραπεζής της Ελλάδας), πρόσωπα που διαπιστωμένα είχαν συμμετάσχει σε διεθνείς διεργασίες προπαρασκευαστικής ζύμωσης της Συνθήκης της Ρώμης (1957) και στη συνέχεια της Συνθήκης των Αθηνών (1961) για τη σύνδεση της χώρας με την ΕΟΚ, ευρίσκονταν, άλλος λιγότερο άλλος περισσότερο, πίσω από τη στερεότητα της τελικής επιλογής του Κων. Καραμανλή για οργανική πρόσδεση της χώρας στο αφορμώμενο τότε ιστορικά άρμα της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας και όχι στην παράλληλη, ανταγωνιστική και αγγλικής διασπαστικής έμπνευσης Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελευθέρων Ανταλλαγών (ΕΖΕΣ/ΕFTA), για την οποία επίσης υπήρχαν παράλληλες εναλλακτικές εισηγήσεις.

Αξίζει να επεκταθούμε λίγο ακόμη στο κεφάλαιο των ευκαιριακών ιστορικών αναμνήσεων για να θυμηθούμε μόνο ότι ο παλαιός συνερ-

νάληψη απευθύνει ερωτήματα π.χ. για την κατήχηση του Κων. Καραμανλή στο ευρωπαϊκό εθνικό σενάριο, εν μέσω φθινουσών μεν τότε αλλ' όχι ακόμη αμελητέων αγγλικών και άλλων επιρροών. Λεπτομέρειες επ' αυτών επί του παρόντος δεν μπορώ να αναφέρω. Η εμπιστοσύνη πάντως ανθρώπων του καραμανλικού περιβάλλοντος στην οικονομική ισχύ της Γερμανίας (π.χ. Κων. Τσάτσος) αλλιά και η εύνοια του αμερικανικού παράγοντα απέναντι στην προοπτική της ΕΟΚ στα τέλη του '50 και στις αρχές του '60 υπήρξαν παράγοντες αρκούτσως ισχυροί για την αποφασιστική στροφή του Κων. Καραμανλή στην ευρωπαϊκή προοπτική. Σε ό,τι αφορά τις σκέψεις και τα διαβήματα του ίδιου του Π. Κανελλόπουλου που μνημονεύω, οι συναντήσεις του στο Λονδίνο με τον σερ Όρμ Σάρτζεντ αναφέρονται στο ημερολόγιό του εκείνης της περιόδου (Παν. Κανελλόπουλος, Ημερολόγιο, 31 Μαρτίου 1942 - 4 Ιανουαρίου 1945 σσ. 298-299) χωρίς όμως επέκταση στο περιεχόμενό τους. Αναφορές στα ίδια θέματα, προς μεγάλη μου έκπληξη, αλλιά χωρίς τεκμηρίωση, συνάντησα διάσπαρτα σε ενδιαφέρουσες σελίδες του βιβλίου του Jean A. Pirlot, *Symphonie Europe*, Robert Laffont, Paris, 1983 και ελληνική μετφ. Jean Pirlot, *Ευρώπη - Όραμα και Ελπίδα*, Ελληνική Ευρωεκδοτική, χωρίς χρονολογία.

γάτης του Ελευθερίου Βενιζέλου σε διεθνείς αποστολές, βουλευτής του κόμματος των Φιλελευθέρων στη Βουλή του 1946-50 Λέων Μακκάς², προήδρευσε στο συνέδριο της «Ευρωπαϊκής Κοινοβουλευτικής Ένωσης» που έγινε στο Γκστάαντ της Ελβετίας, τόπο κατοικίας του κόμματος Ρίχαρντ Κουντενχόβε-Καλλέργη και ιδρυτού της συγκεκριμένης ευρωπαϊκής κοινοβουλευτικής κίνησης το 1947. Η «Ευρωπαϊκή Κοινοβουλευτική Ένωση» ήταν η πρώτη μεταπολεμική πρωτοβουλία κοινοβουλευτικών παραγόντων για τις Ηνωμένες Πολιτείες της Ευρώπης. Λίγο πριν είχε ιδρυθεί η «Ευρωπαϊκή Ένωση Φεντεραλιστών» (Δεκέμβριος του 1946) από τον ολλανδό φεντεραλιστή ακτιβιστή Ανρί Μπρουγκμάνς, ενώ ταυτόχρονα σχεδόν είδε το φως και το βρετανικό «United Europe Movement» του ίδιου του Τσώρτσιλ, στο οποίο ο Λέων της Μεγ. Βρετανίας είχε ονομάσει πρόεδρο τον γαμπρό του Ντάνκαν Σάντις (Duncan Sandys).

Επανέρχομαι όμως στο προσωπικό μου curriculum vitae για να σημειώσω ότι η ιδεολογική μου αυτοδέσμευση (engagement) στην υπόθεση της ευρωπαϊκής πορείας της χώρας δεν στάθηκε ποτέ ικανή να μου καλλιεργήσει οποιαδήποτε παραίσθηση σχετικά με την πραγματική πολιτισμική ταυτότητα του ανατολικό-μεσογειακό-βαλκανικού νεοελληνισμού. Τούτο γίνεται κατάδηλο σε πολλά κείμενα που δημοσιεύονται στο ανά χείρας βιβλίο. Δεν εξέλαβα πράγματι ποτέ ότι η νεότερη Ελλάς, επειδή και μόνο κάποτε φιλοξένησε στα εδάφη της τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό, ένα τόσο λαμπρό αλλιά και τόσο σύντομο διάλειμμα στο σύνολο της μακραίωνης ελληνικής ιστορίας, το οποίο όμως αναγνωρίζεται ως πολιτισμικό γενέθλιο της Ευρώπης, αποτελεί αυτοδίκαια και ομοούσιο κομμάτι της Ευρώπης. Η προσωπική μου ευρωπαϊκή εμπειρία απεκάλυψε τις αγεφύρωτες πολιτισμικές διαφορές. Σε πολλά κείμενα αυτού του βιβλίου τις σχολιάζω και τις επισημαίνω. Ο βυζαντινός και ο μεταβυζαντινός νεοελληνισμός έμεινε στην πλειονότητά του έξω από το ραγδαίο ευρωπαϊκό γίγνεσθαι, που επιταχύνθηκε

2. Λέων Μακκάς: 1892-1972. Σπούδασε Νομικά. Αρχικά επεδόθη στη δημοσιογραφία. Στενός συνεργάτης του Ελ. Βενιζέλου, τακτικός απεσταλμένος του σε διεθνείς αποστολές (1918-1932). Βουλευτής Αθηνών του κόμματος των Φιλελευθέρων (1928-1951), βουλευτής και υπουργός στη συνέχεια των κυβερνήσεων του Συναγερμού (1952-1955). Πρώτος έλληνας εκπρόσωπος στο Συμβούλιο της Ευρώπης από την ίδρυσή του το 1949.

μετά τους μεσαιωνικούς χρόνους. Και αν η ελληνική επανάσταση αργότερα (1821) υπήρξε παιδί του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, το μετεπανάστατικό στη συνέχεια ελληνικό βασίλειο μερίμνησε άμεσα για την αποκοπή του. Χειραφετήθηκε γρήγορα από τις διαφωτιστικές του καταβολές, που περισσότερο σχετίζονταν με την εξωελλαδική διασπορά και τις ελληνικές εμπορικές κοινότητες στις παροικίες του εξωτερικού, τους φιλέλληνες και τους μορφωμένους φαναριώτες, για να ανδρωθεί στη συνέχεια ως γνήσιο τουρκικό υποπαράγωγο, ως νεοελληνικό καέκτυπο «δοβλέτι». Ο «φραγκολεβαντισμός» διατηρείται άλλωστε στη γλώσσα μας ως σαρκαστική πολιτισμική κατηγορία.

Η εμπειρία της απόστασης μεταξύ Ελλάδας και Ευρώπης με απέτρεψε από το να συγχέω την ευρωπαϊκή δρομολόγηση της χώρας μετά το 1961 με κάποιον εκβιαστικό, ζηλωτικό και παραμορφωτικό «εξευρωπαϊσμό». Τις ειδικότερες απόψεις μου άλλωστε για τον ελληνικό εξευρωπαϊσμό αναπτύσσω σε ιδιαίτερο κείμενο στον παρόντα τόμο. Θα περιοριστώ εισαγωγικά να διευκρινίσω ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση, ως πολιτικό πρόγραμμα εθνικού εκσυγχρονισμού, σημαίνει μεν για μένα λειτούργειο εκσυγχρονισμό της οικονομίας και ευθυγράμμιση της ζωής και της κοινωνίας προς τις αρχές του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, που είναι πλέον αυτόχρονα οικουμενικές, αλλά ταυτόχρονα με σεβασμό και κριτική εμβάθυνση στα θεμελιακά στοιχεία της διαχρονικά ζυμωμένης νεοελληνικής ιδιοπροσωπίας, ώστε η ελληνική κοινωνία να καταστεί ικανή για δημιουργικό διάλογο με το ρασιοναλιστικό βόρειο ευρωπαϊκό πνεύμα στα πλαίσια μιας πολιτικής ευρωπαϊκής ομοσπονδίας. Στο concept αυτό δεν υπάρχει καταρχήν τίποτα πρωτότυπο. Στην πράξη όμως αποδεικνύεται ότι αποτελεί σχεδόν ανέφικτο πολιτικό-πολιτισμικό συνδυασμό.

Τα ζητήματα της πολιτισμικής σύγκρουσης μέσα στη νεοελληνική κοινωνία θίγω κατ' επανάληψη σε ιδιαίτερα κείμενα σε τούτο το βιβλίο. Όχι όμως στο βάθος που θα ήθελα. Τι ακριβώς είναι η Ελλάς, είναι αντικείμενο άλλης εργασίας³. Οι συνοπτικοί όμως αφορισμοί στους οποίους ενίοτε καταφεύγω είναι αρκετοί ώστε να προκύψει μια ξεκάθαρη προσωπική θέση.

Η Ελλάδα είναι χώρα με μεγάλη ιστορία. Είναι φυσικό να βαραίνει αφόρτητα στην πλάτη των νεοελλήνων το παρελθόν. Ιδιαίτερα σε μια

3. Δες σχετικά: Ρενιέρης - Γεννηματάς, *Τι είναι η Ελλάς*, Ποές, 1998.

κοινωνία όπου οι δημογραφικοί συσχετισμοί βαραίνουν δυσανάλογα, με αυξανόμενη συμμετοχή των ηλικιών άνω των εξήντα. Δεν είναι περίεργο που το συντηρητικό ιδεολόγημα περί «εθνικής ταυτότητας», την οποία πρέπει δήθεν ως κόρη οφθαλμού να συντηρούμε, ασκεί ιδιαίτερη επιρροή στα ευρύτατα συντηρητικά στρώματα της ελληνικής κοινωνίας.

Όπου όμως τίθεται ζήτημα εθνικής ταυτότητας, η κοινωνία κοιτάζει μάλλον προς τα πίσω. Είναι θυπηρό αλλά και αποκαλυπτικό δείγμα για την αμνησία που επικρατεί προφανώς και στη γαλλική συντηρητική παράταξη ότι ο γάλλος Πρόεδρος Σαρκοζί έπασε επίσης στην παγίδα να αναγάγει σε πολιτικό προγραμματικό ζητούμενο την αναδιατύπωση της γαλλικής εθνικής ταυτότητας (Ιανουάριος 2010). Ευτυχώς η γαλλική διανοήση δεν ανταποκρίθηκε στο αίτημά του, αποδεικνύοντας με αυτό ότι η γαλλική κοινωνία είναι ακόμη εθνική κοινωνία ζωντανή και δεν εννοεί να αναλωθεί στον μηρυκασμό του παρελθόντος, όσο ένδοξο και πλούσιο και αν έχει υπάρξει.

Ξεκάθαρη εθνική ταυτότητα μπορούν να επικαλούνται μόνο τα έθνη που έχουν ολοκληρώσει τη ζωντανή πορεία τους και οδεύουν προς το χρονοντούλαπο της ιστορίας. Τα ζωντανά έθνη, οι ζωντανές κοινωνίες καθημερινά την εμπλουτίζουν. Διά μέσου της επίκλησης του συντηρητικού ιδεολογήματος περί εθνικής ταυτότητας, ένα αυθαίρετα και επιλεκτικά μυθοποιημένο από τις συντηρητικότερες δυνάμεις της κοινωνίας παρελθόν θέλει να προσδιορίσει το μέλλον και να αποτρέψει την εξέλιξη. Τούτο συμβαίνει όταν η συγκεκριμένη δόμηση μιας κοινωνίας χωρίς σύγχρονα εφόδια παιδείας και ζωής βλέπει το μέλλον με αβεβαιότητα και φόβο. Από την άποψη αυτή η συνεχής επίκληση της «εθνικής ταυτότητας» στη σημερινή Ελλάδα μόνο μελαγχολία μπορεί να προκαλεί. Γιατί επιβεβαιώνει ότι πρόκειται για μια κοινωνία που απλώς στρουθοκαμηλίζει. Σ' αυτό ιδιαίτερα που σερβίρεται ως εθνική ταυτότητα από τις συντηρητικότερες δυνάμεις της ελληνικής κοινωνίας, είτε αυτές ευρίσκονται στη δεξιά είτε στην αριστερά, ούτε το φωτεινό παρελθόν του τόπου αναγνωρίζεται, ούτε μια φιλόδοξη εθνική προσπάθεια για επιβίωση στον σύγχρονο κόσμο μπορεί στοιχειωδώς να θεμελιωθεί.

Το περιεχόμενο της εθνικής ταυτότητας που οι νεοέλληνες φονταμενταλιστές μάς προσκαλούν να σεβαστούμε και να διαφυλάξουμε ως κόρη οφθαλμού, δεν ανάγεται φυσικά σε επιστημονικά φιλητρισμένο

υλικό ιστορικής αλήθειας. Συντίθεται πρωτίστως από αυθαίρετα επιλεγμένες ιστορικές ραψωδίες, συνδυασμένες με νεότερο λαιογραφικό μουσειακό υλικό της Ελλάδας του μίζερου προκαπιταλιστικού χωριού των παπάδων και των ξωμάχων. Ο συντηρητισμός στη σημερινή Ελλάδα εξακολουθεί να αρνείται την ιστορική έρευνα. Το στοιχείο του είναι η ρομαντική λαιογραφία. Αλλά η επιβίωση στο σύγχρονο παγκόσμιο χωριό δεν συμβαδίζει με τις μανιερίστικες αγιογραφίες του Φ. Κόντογλου, τον συμπαθή πριμιτιβισμό του θεόφιλου (που μοσχοπηλώνουν οι βουκολικής καταγωγής νεόπλουτοι νεοέλληνες φοροφυγάδες στις δημοπρασίες τέχνης του Λονδίνου), ούτε με τους γλυκερούς ρεμβασμούς του κατά τα άλλα πνευματικά ισχυρότατου και ασκητικού Αθ. Παπαδιαμάντη. Ο σημερινός νεοελληνισμός πρέπει να αποδωθεί δυναμικά στη διαδικασία ανάδειξης μιας σύγχρονης μετανεοελληνικής ή νεό-νεοελληνικής ταυτότητας που θα στηρίζεται στον τεχνολογικό εκσυγχρονισμό και στην ενσωμάτωση της γνώσης. Μέσα σ' αυτή τη γνώση περιλαμβάνεται σαφώς και η ιστορική. Αλλά αυτό απαιτεί μορφωτική επανάσταση. Απαιτεί πάθος για γνώση και παιδεία. Αντ' αυτού η νεολαία της χώρας μας πολιορκείται από χιλίων ειδών αναχρονισμούς που συντηρεί νεοκοτζαμπάσικα η ιερά συμμαχία των κομμάτων. Και όλα αυτά με τις ευλογίες του θεοκρατικού θεσμού της εντελώς αδικαιολόγητα μαυροντυμένης και ρασοφόρας ορθόδοξης ελληνικής εκκλησίας, η ελευθεροκοινωνία της οποίας με τους υπόλοιπους πολιτικούς και κοινωνικούς θεσμούς δεν συντελεί ασφαλώς στην επείγουσα εθνική ανασυγκρότηση... Είναι καιρός και αντίστοιχα επείγουσα ανάγκη για περιοριστική ανατοποθέτησή της στην ενεργή εθνική μας ζωή.

Στα φοιτητικά μου χρόνια και αργότερα, στην προέκταση των φιλοσοφικών μου μελετών, ασχολήθηκα εντατικά με την εκκλησιαστική ιστορία, την ορθόδοξη δογματική και τους πατέρες της εκκλησίας. Ποτέ δεν είχα ως εκ τούτου πρόβλημα να αναμετρηθώ με θεολόγους και δεσποτάδες. Ο αείμνηστος Γεώργιος Ράλλης, κατά τα άλλα απαθής περί τα θρησκευτικά, του οποίου κατά την περίοδο της πρωθυπουργίας του (1980-81), υπήρξα ειδικός σύμβουλος, με καλούσε συχνά για εκκλησιολογική υποστήριξη σε περίπτωση ανάγκης. Τίποτα όμως κατά τον ρου των μελετών μου δεν στάθηκε ικανό να χαλαρώσει την προσήλωσή μου στη σύγχρονη εκδοχή της δυτικής πολιτικής του αυτοκράτορα Μιχαήλ Παλαιολόγου από το 1274, όπως επίσης και να κλονίσει τον θαυμασμό μου για την αληθώς υπερβατική προσωπικότητα του καρδι-

ναλίου Βησσαρίωνα, που εξακολουθώ να θεωρώ μία από τις σημαντικότερες πολιτικές προσωπικότητες του νεοελληνισμού. Συχνά αναρωτιέμαι μάλιστα, τι πραγματικά προσέφεραν στο έρημο γένος οι «πατερικές» μορφές του Μάρκου Ευγενικού και του Γεώργιου Σχολάριου εκτός από περισσότερο θεολογικό σκοτάδι στην οθωμανική νύχτα που οι ίδιοι είχαν με συνειδητή ανθελληνική επιμέλεια προετοιμάσει για το γένος... Τη διαιώνιση προφανώς της στρουθιακής αντίληψης για τη ζωή, που αποτελεί το βιοτικό περιεχόμενο της ορθόδοξης ανθρωπολογίας και τη διαστροφή της οποίας σήμερα πληρώνουμε τόσο ακριβά.

Σε ό,τι αφορά στην ουσιαστική δόμηση της ευρωπαϊκής ενότητας, από ενωρίς επίσης υιοθέτησα την ομοσπονδιακή συμπολιτειακή επιλογή. Οι μεταπτυχιακές σπουδές μου στη δυτική (τότε) Γερμανία (Μόναχο, Φράιμπουργκ) με έφεραν σε ζωντανή επαφή με τη λειτουργική αποτελεσματικότητα του ομοσπονδιακού μοντέλου πολιτειακής οργάνωσης, ως προσφορότερης οργανωτικής μορφής του πολιτισμικού περιφερειακού πλουραλισμού. Λαμβάνοντας υπόψη την όχι αμελητέα πολιτισμική απόσταση που χωρίζει την καθολική και υπερσυντηρητική Βαυαρία του γερμανικού νότου από την προτεσταντική Σαξονία και το οιονεί βρετανικό και επίσης προτεσταντικό Αμβούργο στον βορρά, αξιολογώντας ταυτόχρονα την ικανοποίηση των ίδιων των γερμανών από την εύρυθμη λειτουργικότητα του ομοσπονδιακού τους μοντέλου πολιτείας, δεν άργησα να πειστώ για την εφαρμοσιμότητα της ομοσπονδιακής δομής στην υπό ενοποίηση Ευρώπη. Υπεράνω όλων βέβαια ακτινοβολεί πειστικότητα το πολιτειακό παράδειγμα των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής. Τι χρείαν έχομεν προσθέτων μαρτύρων, όταν η μεγαλύτερη δύναμη της ιστορίας ανδρώθηκε και γιγαντώθηκε με ομοσπονδιακό πολίτευμα που κατάφερε να εναρμονίσει τόσο δημιουργικά διάσπαρτους εθνικούς πυρήνες δυναμισμού μαζί με τον πολιτοπολικό αναπτυξιακό βοήνυνταρισμό μιας αεικίνητης νέας κοινωνίας; Μήπως από τις ΗΠΑ δεν εμπνέονταν οι πατέρες της ευρωπαϊκής ιδέας, που σχεδόν όλοι τους υπήρξαν φεντεραλιστές, μηδέ των φωτισμένων εκείνων βρετανών εξαιρουμένων που συμφωνούσαν με τον Τσώρτσιλ; Για μας τους έλληνες κάτι ακόμη αξίζει να αναφερθεί: Η οργανωτική τεχνογνωσία του Ιωάννη Καποδίστρια, που έστησε το 1814 το πρότυπο ομοσπονδιακό ολοκλήρωμα της Ελβετίας (Confédération Héliétique).

Παραμένω ως σήμερα σταθερά φεντεραλιστής. Περαιτέρω μελέτη και εμπειρία δεν έχουν αναιρέσει, μάλλον έχουν ενισχύσει τις αρχικές

πολιτικές απόψεις μου, για το ενδεικνυόμενο πολίτευμα της Ευρώπης. Η από την εποχή του Καρλ Γ. Φρίντριχ (Carl J. Friedrich) («Federalism and Nationalism», 1967), το έργο του οποίου μελετούσα ως φοιτητής στη Γερμανία, εξέλιξη της επιστημονικής θεωρίας για την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, μέχρι τους σημερινούς νεολειτουργιστές και κονστρουκτιβιστές θεωρητικούς (R. Keohane, D. Sidjanski, A. Moravcsik, W. Wessels κλπ.), οι οποίοι κοσκινίζουν τη συνοχή των κοινοτικών και εθνικών αποφάσεων των κρατών-μελών για να ανιχνεύσουν προς τα πού φυσάει ανά πάσα στιγμή ο άνεμος της ευρωπαϊκής ενοποιητικής δυναμικής, δεν νομίζω ότι είναι ικανή να χαλαρώσει την πεποίθηση περί της ορθότητας του φεντεραλικού στόχου. Οι νεότερες λειτουργικές θεωρίες απλώς ομιλούν για την πορεία. Αλληλεπιδρούν όμως εποικοδομητικά με τη σε επίπεδο τακτικής συμπίεση του όλου και των μερών προς τον στρατηγικό στόχο που παραμένει η ομοσπονδιακή ευρωπαϊκή συμπολιτεία.

Είναι επόμενο να χαίρομαι ιδιαίτερα που η Συνθήκη της Λισαβόνας (2007), όπως επιτέλους επικυρώθηκε πρόσφατα (2009), κατάφερε τελικά και εις πείσμα του θεωρητικού σκεπτικισμού, να ενισχύσει κρίσιμα ομοσπονδιακά στοιχεία του νέου ευρωπαϊκού συντάγματος της Ε.Ε. (Ενίσχυση Κοινοβουλίου, σταθερή μονοπρόσωπη προεδρία για μακρότερο χρόνο, ύπατος εκπρόσωπος εξωτερικής πολιτικής). Η ενίσχυση αυτή είναι σημαντική προϋπόθεση για την ενίσχυση της θέσης της Ε.Ε. στον σύγχρονο κόσμο. Βεβαίως υπό τη θεμελιακή προϋπόθεση ότι πρωτίτως οι κυβερνήσεις της Γαλλίας και της Γερμανίας θα τη στηρίξουν αποφασιστικά. Οι εκ πρώτης όψεως χαμηλού προφίλ πολιτικές προσωπικότητες που έχουν επιλεγεί για τα συγκεκριμένα δύο αξιώματα δεν αναιρούν την υψηλή θεσμική σημειολογία της μεταβολής. Η Ε.Ε. έχει πλέον σήμερα ένα επώνυμο στόμα. Στο στόμα αυτό πρέπει να δοθεί άμεσα και μία ενιαία πολιτική φωνή.

Παραμένω λοιπόν φεντεραλιστής. Αλλά παραμένω σκεπτικός φεντεραλιστής. Φεντεραλιστής γιατί, όπως είχε πει ο Κλέμεντ Άττλι το 1945, «Europe must federate or perish*». Σκεπτικός γιατί πρώτον, φοβάμαι τις προκλήσεις των διευρύνσεων που υπαγορεύει η ενδογενής επεκτατική λογική του καπιταλισμού και υιοθετούν πρόθυμα οι χώρες

* «Η Ευρώπη ή θα γίνει ομοσπονδία ή δεν θα υπάρχει»

με την πιο ανοιχτή εμπορική αντίληψη (Μ. Βρετανία, Ολλανδία, Σουηδία κ.ά.). Με αποτέλεσμα όμως να χαλαρώνουν οι κεντρομόλοι οργανωτικοί μηχανισμοί. Δεύτερον, γιατί έχω ζήσει ήδη αρκετά ώστε να γνωρίζω ότι οι εθνικιστικές μικρόνοιες και οι νοσηρές εθνικές φιλοτιμίες δεν θέλουν πολύ για να δημιουργήσουν παθινωδίες και μη διαχειρίσιμες ιστορικές επιπλοκές.

Σ' ολόκληρο το διάστημα της νεανικής θητείας μου σε κομματικούς οργανισμούς και μηχανισμούς, από τον Αύγουστο του 1974 που υπήρξα ιδρυτικό στέλεχος της «Νέας Δημοκρατίας» και μαχητικός φορέας των ελπίδων και των ονείρων της υπό τον Γεώργιο Ράλλη επανομαζόμενης τότε «φωτισμένης Δεξιάς», μέχρι τον Ιούνιο του 1985 που απεχώρησα από τη Ν.Δ., η ενασχόλησή μου με τα ευρωπαϊκά θέματα υπήρξε συστηματική και εντατική. Σε μια περίοδο όπου λίγοι ακόμη μπορούσαν να κινηθούν με άνεση γύρω από την ευρωπαϊκή θεματολογία, είχα ήδη αποκτήσει τη θεωρητική εκείνη εξοικείωση με το ευρωπαϊκό γίγνεσθαι που μου επέτρεπε να διατυπώνω δημόσια γνώμη. Η συμμετοχή μου από το 1976 στην προσκείμενη στον Γ. Ράλλη κίνηση της ΕΔΠΕΣ (Ένωση Δημοκρατικού Προβληματισμού και Ευρωπαϊκής Συνεργασίας), που εξέδιδε το περιοδικό «Δημοκρατικός Προβληματισμός», με ενέπληξε στην πρώτη μου συστηματική αρθρογραφία. Έκτοτε δεν σταμάτησα ποτέ να μιλάω και να γράφω για την Ευρώπη.

Από το 1985 μέχρι το 1989 υπήρξα Γεν. Γραμματέας του «Ινστιτούτου Ευρωπαϊκού Πολιτισμού» που ιδρύσαμε με τον καθηγητή Αδαμάντιο Πεπελιάση και ομάδα προσδευτικών φίλων ευρωπαϊκού προσανατολισμού, κυρίως οικονομολόγων. Από το 1989, τέλος, υπήρξα μέλος και τακτικός συνεργάτης της πρωτοπόρας φιλοευρωπαϊκής μη κυβερνητικής οργάνωσης (ΜΚΟ) στον ελληνικό χώρο, με τον τίτλο «Ευρωπαϊκή Έκφραση», η οποία από τότε δραστηριοποιείται συνεχώς πολυδιάστατα στα ζητήματα ευρωπαϊκού προβληματισμού και κινητοποίησης της ευρωπαϊκής κοινωνίας πολιτών και η οποία εκδίδει το ομώνυμο μηνιαίο περιοδικό. Της οργάνωσης αυτής είχα τη χαρά να διατελέσω πρόεδρος κατά την περίοδο 2001-2007. Ευάριθμα κείμενα στον παρόντα τόμο είδαν το φως εξ αφορμής εκδηλώσεων οργανωμένων από την Ευρωπαϊκή Έκφραση και τον χαλκέντερο ιδρυτή και διαχρονικό εμψυχωτή της, αγαπητό φίλο και παλαιό ευρωσυναγωνιστή Νίκο Γιαννή, στέλεχος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, εμπειρογνώμονα της Βουλής των Ελλήνων για ευρωπαϊκά θέματα, πρώην πρόεδρο του Οργανισμού Λιμένος Πειραιώς – ΟΛΠ

(2004-2005), και σήμερα πολίτευτή της Νέας Δημοκρατίας στην περιφέρεια των υπολοίπων Αττικής.

Το 1994 μου δόθηκε η μεγάλη ευκαιρία να υπηρετήσω την ευρωπαϊκή υπόθεση από ανώτατο ευρωπαϊκό αξίωμα. Ο αείμνηστος Ανδρέας Παπανδρέου ως ευρωρεαλιστής πλέον πρωθυπουργός, με έκρινε άξιο να μου εμπιστευθεί τη θέση του πρώτου έλληνα αντιπροέδρου στην Εκτελεστική Επιτροπή της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων (ΕΤΕπ) που εδρεύει στο Λουξεμβούργο. Από την υψηλή εκείνη θέση είχα την άνεση μέχρι τη λήξη της θητείας μου τον Ιούνιο του 2000, αφενός να προωθήσω την υλοποίηση του πρώτου κύκλου μεγάλων έργων στην Ελλάδα (Αεροδρόμιο Σπάτων, Μετρό Αθήνας, αγωγός φυσικού αερίου από Βουλγαρία, Αττική Οδός, Εγνατία Οδός, Γέφυρα Ρίου-Αντιρρίου κ.ά.), αφετέρου να δραστηριοποιηθώ θεσμικά στους μηχανισμούς λήψης αποφάσεων της Ε.Ε. για πολλά ζητήματα της Ευρωπαϊκής Περιφερειακής Πολιτικής, της Κύπρου, της Τουρκίας, των Βαλκανίων, όπως επίσης να συμμετάσχω στον ανοιχτό διάλογο σε πανευρωπαϊκό επίπεδο (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Επιτροπή Περιφερειών, Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή, Συμβούλια Υπουργών Σύνδεσης για Κύπρο, Μάλτα, Τουρκία, βαλκανικές χώρες κ.ά.) αλλά και έξω απ' την Ευρώπη.

Από την επιστροφή μου στην Ελλάδα το 2001, η δραστηριότητά μου περιορίστηκε στην προεδρία της ΜΚΟ «Ευρωπαϊκή Έκφραση» (2001-2007), παράλληλα βέβαια με τα επαγγελματικά μου καθήκοντα ως ιδρυτικού μετόχου και προέδρου της «Ωμέγα Τράπεζα» (2001-2007) που στη συνέχεια, με άλλη ιδιοκτησία και διοίκηση, μετεξελιχθηκε σε Proton Bank.

Σήμερα ό,τι έχει συσσωρευτεί μέσα μου ως γνώση, εμπειρία και εξαρτημένο πολιτικό αντανakλαστικό από μια τριανταπεντάχρονη τριβή με τον ευρωπαϊκό προβληματισμό και την Ευρώπη δεν έχει δυστυχώς δημιουργική διέξοδο. Η ανελαστικότητα του χαρακτήρα μου μ' έχει κρατήσει έξω απ' την πολιτική ενώ η επίσημη Ελλάδα επιδεικνύει εντυπωσιακή αδιαφορία (ή μήπως φοβία;) απέναντι σε ανθρώπους που γνωρίζουν, αγαπούν και επιθυμούν να υπηρετήσουν την πατρίδα τους μέσα στην ίδια την Ευρώπη. Η μικροελληδική εξάλληλου μιζέρια των κομμάτων και η παθολογική ανασφάλεια των αρχηγών συντελεί ώστε να αποστέλλονται στα έδρανα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου κατά κανόνα άγνωστοι (που δεν θα γίνουν ποτέ γνωστοί), άγλωσσοι, ανύποπτοι, πολιτικά ακίνδυνοι για τις ηγεσίες και άλλα αμφοτέρων των

φύλων διακοσμητικά αντικείμενα, για να συντηρούν τη χαμηλή εκτίμηση των ευρωπαίων για την Ελλάδα και να συμβάλλουν το κατά δύναμη στον κατά καιρούς διασυρμό μας στο επίπεδο των θεσμών. Συνειρμικά ανατρέχει κανείς στον ρωμαίο αυτοκράτορα Καλιγούλα που είχε χρίσει το άλογο του ρωμαίο συγκλητικό.

Από τα παραπάνω γίνεται σαφές ότι η μετά χείρας συλλογή κειμένων μου υπήρξε για μένα μια νοσταλγική διέξοδος, μια αναδρομική μαρτυρία, ένας πόνος, μια έκφραση αγωνίας για την Ευρώπη, μια αφορμή για έναν χρήσιμο και για μένα τον ίδιο αναστοχασμό. Εύχομαι να είναι μετρίως χρήσιμη και για τους αναγνώστες.

Μεγάλα ζητήματα ευρωπαϊκού προβληματισμού, και οπωσδήποτε τα πλέον επίκαιρα, έχουν κατ' ανάγκη μείνει έξω απ' αυτό το βιβλίο. Θέματα όπως η Ευρώπη μετά την ΟΝΕ, η Ευρώπη μετά τη Συνθήκη της Λισαβόνας, η Ευρώπη και η οικονομική κρίση που ακόμη διανύουμε, συνέπειες, ανακατατάξεις, συμπεράσματα, νέες οπτικές μέσα από τις νέες οδυνηρές εμπειρίες της περιόδου 2007-2010, η θέση της Ελλάδας στην Ευρώπη κατά την πρώτη δεκαετία του 21ου αιώνα και ιδιαίτερα οι πιθανές, αλλήλ και οι μετά βεβαιότητας προβλεπόμενες συνέπειες από την *de facto* σημερινή οικονομική εκτίναξη της χώρας έξω από το πλαίσιο της μασστριχιανής πειθαρχίας, όλα αυτά ομολογώ ότι είναι ζητήματα που δεν έχω ακόμη επαρκώς επεξεργαστεί. Απαιτούν άληθως εκτεταμένη πραγμάτευση σε μια δογματικά συνεκτικότερη δοκιμαστική μορφή. Η Ευρωπαϊκή Ένωση του 21ου αιώνα και η θέση της Ελλάδας μέσα σ' αυτή συνιστά ολοκληρωτικά γριφώδες κεφάλαιο οικονομικού και πολιτικού προβληματισμού, αν συνεκτιμηθεί μάλιστα και η πιθανότητα να βρεθεί μελλοντικά και η Τουρκία μέσα στην Ευρώπη.

Για τον δημιουργικό χειρισμό των θεμάτων που προηγουμένως αναφέρθηκαν δεν βοηθούν πλέον οι προσλαμβάνουσες παραστάσεις που έχουμε από τον εικοστό αιώνα. Τα πράγματα, διά μέσου της κρίσης που βιώνουμε, έχουν ξεφύγει πολύ από τα πλαίσια παλαιότερων αντιλήψεων με τις οποίες είχαμε χρόνια βολευτεί. Αξίопιστη οικονομική επιστήμη εξάλλου δεν υπάρχει για να μας προμηθεύσει έγκυρα συμπεράσματα και καινούργια επιχειρησιακά παραδείγματα πληρέστερης κατανόησης των οικονομικών εξελίξεων της τελευταίας εικοσαετίας. Οι διαπρεπέστεροι λεγόμενοι οικονομολόγοι και ιδιαίτερα οι νομπελίστες, δημοσιογραφούν για τα προβλήματα με την ίδια εγκυρότητα που θα μπορούσαν να διεκδικήσουν για τα ίδια ζητήματα και οι μετεωρολόγοι. Πυξίδες

προσανατολισμού για το μέλλον δεν υπάρχουν. Οι εμπειρίες της τρέχουσας οικονομικής κρίσης είναι βαθιά τραυματικές και είναι επόμενο να επηρεάσουν καταλυτικά εθνικές και κοινοτικές αντιλήψεις για το ευρωπαϊκό γίγνεσθαι και το μέλλον της Ευρώπης.

Εύχομαι η ήπειρος να συναισθανθεί βαθύτερα την ανάγκη της εμβάθυνσης και της ισχυρότερης συνοχής. Με ανησυχεί όμως ότι η χώρα μας, στην αυτιστική της καθήλωση, εξακολουθεί να καθεύδει. Κοιμάμαι ύπνον νήδυμον και πάσης σατανικής φαντασίας απηλληλαγμένον, όπως κοιμούνται τα πετεινά του ουρανού που τα τρέφει ο ουράνιος πατέρας της ορθοδοξίας. Νανουρισμένη από τους καθησυχασμούς της κομματικής ανευθυνότητας που θεωρεί πολιτική υποχρέωση να καλλιεργεί την αδικαιολόγητη λαϊκή αισιοδοξία, αγκυλωμένη σε ανεδαφικά κοινωνικά σύνδρομα των μέσων του 20ού αιώνα, αρνείται να προβληματιστεί για το μέλλον της ανοιχτά και αναμένει παθητικά τις εξελίξεις.

Φυτώρια πολιτικών ηγεσιών έχουν σήμερα εκλείψει. Τον Καλιγούλλα διαδέχεται ο Ηλιογάβαλος, χωρίς ο ύπνος του λαού να διαταράσσεται κατ' ελάχιστον. Πολιτικό προσωπικό στρατολογείται από τις στάσεις των λεωφορείων. Πολεμάμε τα θηρία του μέλλοντος χωρίς ηγεσία και χωρίς ψυχή. Χωρίς όραμα και χωρίς πάθος. Σχεδία στο φουρτουνιασμένο πέλαγος είναι η Ελλάς, που ο Οδυσσέας την έχει εγκαταλείψει. Η Ευρώπη είναι για την εθνική μας Οδύσσεια η μόνη Ιθάκη που υπάρχει. Πρέπει λοιπόν ν' αναζητήσουμε άμεσα τον χαμένο πλοηγό για το νέο βαθύ ευρωπαϊκό λιμάνι που η ιστορία σπρώχνει σήμερα στη ριζική του ανασυγκρότηση.

Κηφισιά, Ιανουάριος 2010

Ο Ρομάνο Πρόντι, πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, 1999-2004. Φωτογραφία με ιδιόχειρη αφιέρωση στον Π. Γεννηματά.

Με τον διοικητή της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας Ζαν Κλοντ Τρισέ το 2003.

Ο αντιπρόεδρος της ΕΤΕπ Παναγιώτης Γεννηματάς και ο πρώην πρωθυπουργός της Ισπανίας Φελίπε Γκονζάλες.